

A RePLaT modell és alkalmazása légköri szennyeződések terjedésének vizsgálatára

Haszpra Tímea

Környezettudományi Doktori Iskola, Környezetfizika program
MTA–ELTE Elméleti Fizikai Kutatócsoport

Témavezetők: Tél Tamás, ELTE Elméleti Fizikai Tanszék
Horányi András, OMSZ, ECMWF

Konzulens: Tasnádi Péter, ELTE Meteorológiai Tanszék

2014. február 26. ELTE házivédés

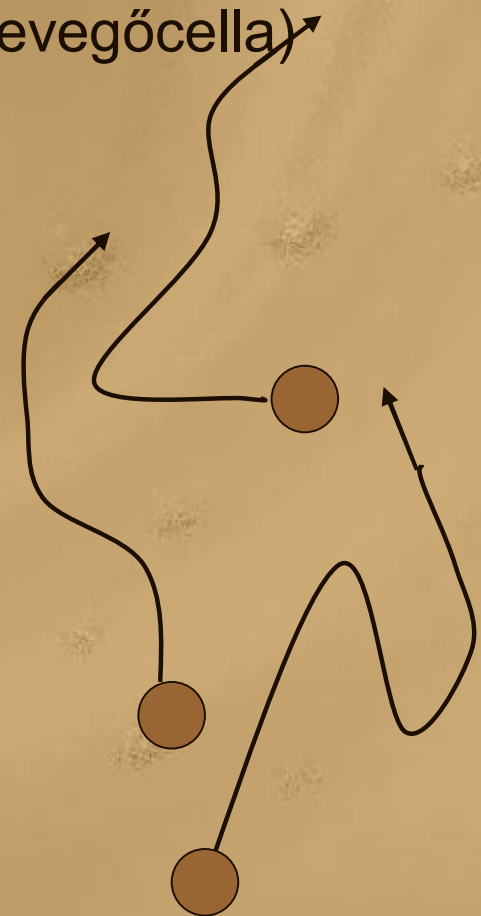
Légköri szennyeződések

- vulkánkitörések, légszennyezés → légköri áramlások → sodródás, keveredés, ülepedés
- *Eyjafjallajökull* (Izland) 2010. tavasz
- *Fukushima* (Japán) 2011. tavasz
- ... stb.

- a szennyeződések a forrástól távolabbra is eljuthatnak

Terjedési modellek

- *euleri modellek*: Földhöz rögzített koordinátarendszerben, rácshálózaton
- *lagrange-i modellek*: trajektóriák (részecskék/pöff/levegőcella)
  - „álrészecskék” (számítási részecskék)
    - a pontszerű részecskék a szélmezővel sodródnak
    - a részecskékhez mesterséges tömeg tartozik (pl. 1 kg), időben változik → a tömeg az ülepedéssel exponenciálisan csökken: $\Delta m/\Delta t = -C \cdot m$
    - gravitációs ülepedés?
    - pl.: FLEXPART, HYSPLIT, NAME, SNAP, GEARN, MLDP0

Terjedési modellek

- *lagrange-i modellek*: trajektóriák (részecskék/pöff/levegőcella)

- valódi részecskék

- a részecskéknek valóságnak megfelelő méret és sűrűség (tömeg) tartozik
pl. $r = 1 \mu\text{m}$, $\rho = 2000 \text{ kg/m}^3$
- a részecskék mozgását a légköri áramlások és a határsebesség adja meg
- pl.: PUFF, VAFTAD
- vulkáni hamu terjedésének gyors előrejelzésére
- nincs csapadék általi kimosódás és esetleg turbulens diffúzió sem

RePLaT modell

(Real Particle Lagrangian Trajectory modell)

- valódi részecskéket követő lagrange-i terjedési modell
  - valóságnak megfelelő ρ sűrűségű és r sugarú aeroszol részecskék
  - + csapadék általi kimosódás és turbulens diffúzió

$$\frac{d\mathbf{r}}{dt} = \mathbf{v}_{\text{air}} + w_{\text{term}} \mathbf{n} + \xi \cdot \mathbf{D}(\mathbf{r})$$

határsebesség: $F_{\text{drag}} + mg = 0$

ξ fehérzaj

$\mathbf{D}(\mathbf{r})$ turbulens diffúzió

$\mathbf{n}$ függőleges egységvektor

$Re = \frac{2r |\mathbf{v} - \mathbf{v}_{\text{air}}|}{\nu}$ Reynolds-szám

$$w_{\text{term}} = \begin{cases} -\frac{2}{9} \frac{\rho r^2 g}{\rho_{\text{air}} \nu}, & \text{ha } Re \ll 1 \\ -\sqrt{\frac{8}{3}} \frac{\rho r g}{\rho_{\text{air}} C_d}, & \text{ha } Re \gg 1 \end{cases}$$

← Stokes-törvényből
(aeroszol részecskék, $r = 1-10 \mu\text{m}$)

← négyzetes közegellenállás
(esőcseppek)

RePLaT modell

(Real Particle Lagrangian Trajectory modell)

- nedves ülepedés

euleri szemléletben:

$$\frac{dn}{dt} = -k_w n$$

$$\frac{n(\Delta t)}{n(0)} = \exp(-k_w \Delta t) \leftarrow \text{bent}$$

$$1 - \frac{n(\Delta t)}{n(0)} = 1 - \exp(-k_w \Delta t) \leftarrow \text{kiesik}$$

k_w, r_{rain} : P csapadékintenzitástól függ

$$\rho_{\text{rain}} = 1000 \text{ kg/m}^3$$

csapadék szerepe: 850 hPa alatt

n koncentráció

k_w nedves ülepedési együttható,
kimosódási együttható

egy részecske
 $p = 1 - \exp(-k_w \Delta t)$
valószínűséggel
esőcseppbe kerül

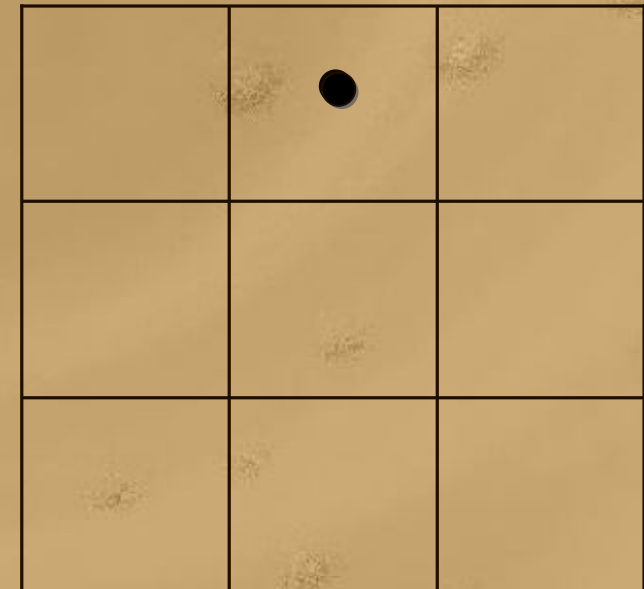
$\rightarrow r = r_{\text{rain}}, \rho = \rho_{\text{rain}}$
 $\rightarrow w'_{\text{term}} \gg w_{\text{term}}$

Adatok, módszerek

- szélmező és egyéb adatok:
    - ERA Interim adatbázis (ECMWF*): $0,5^\circ \times 0,5^\circ / 1,5^\circ \times 1,5^\circ$, 6 óra
    - ECMWF előrejelzések: $0,125^\circ \times 0,125^\circ / 0,25^\circ \times 0,25^\circ$, 3 óra
- * European Centre for Medium-Range Weather Forecasts

- mozgásegyenletek λ, φ, p változókkal
- interpoláció a részecskék helyére
  - vízszintesen: biköbös spline
  - függőlegesen és időben: lineáris
- differenciálegyenletek numerikus megoldása Euler-módszerrel

Mozgásegyenletek

[Visser (1997)]

$$\lambda(t + \Delta t) = \lambda(t) + \frac{u_{\text{air}}}{R_E \cos \varphi} \Delta t + \xi \sqrt{24K_\lambda \Delta t}$$

$$\varphi(t + \Delta t) = \varphi(t) + \frac{v_{\text{air}}}{R_E} \Delta t + \xi \sqrt{24K_\varphi \Delta t}$$

$$p(t + \Delta t) = p(t) + (\omega_{\text{air}} + \omega_{\text{term}}) \Delta t + \xi \sqrt{24K_p \Delta t} + \frac{\partial K_p}{\partial p} \Delta t$$

$$K_\lambda = \frac{K_x}{(R_E \cos \varphi_p)^2}$$

$$K_\varphi = \frac{K_y}{(R_E)^2}$$

ξ : $[-0,5; 0,5]$ egyenletes eloszlás

K_x, K_y : állandó vízszintes turb. diff. együtthatók

$K_p \leftarrow K_z$: Monin–Obukhov-féle hasonlósági elmélet

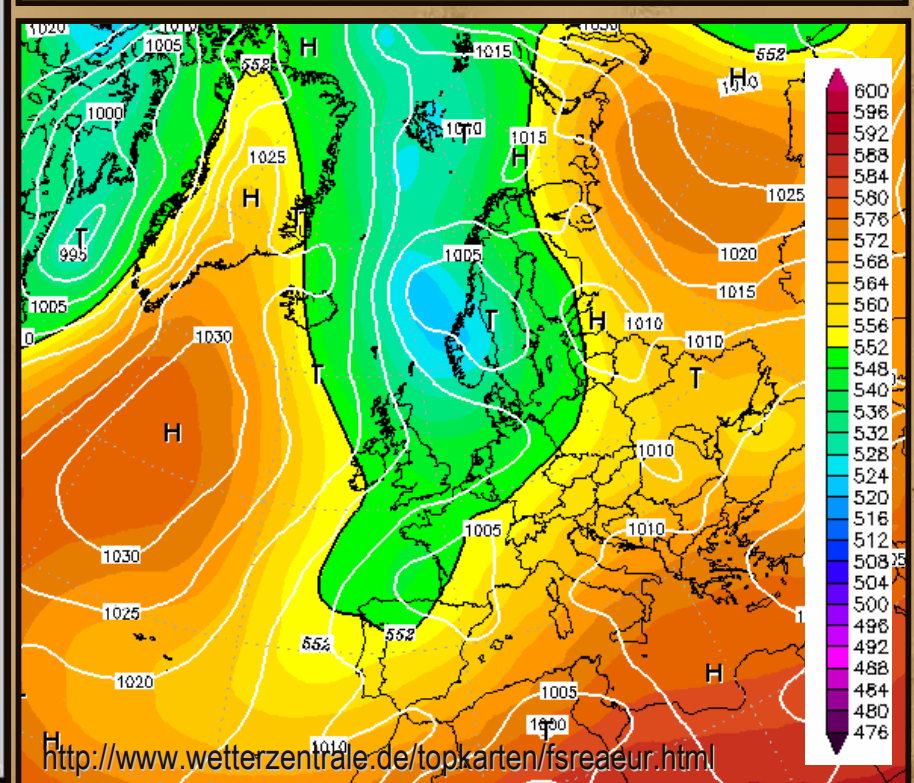
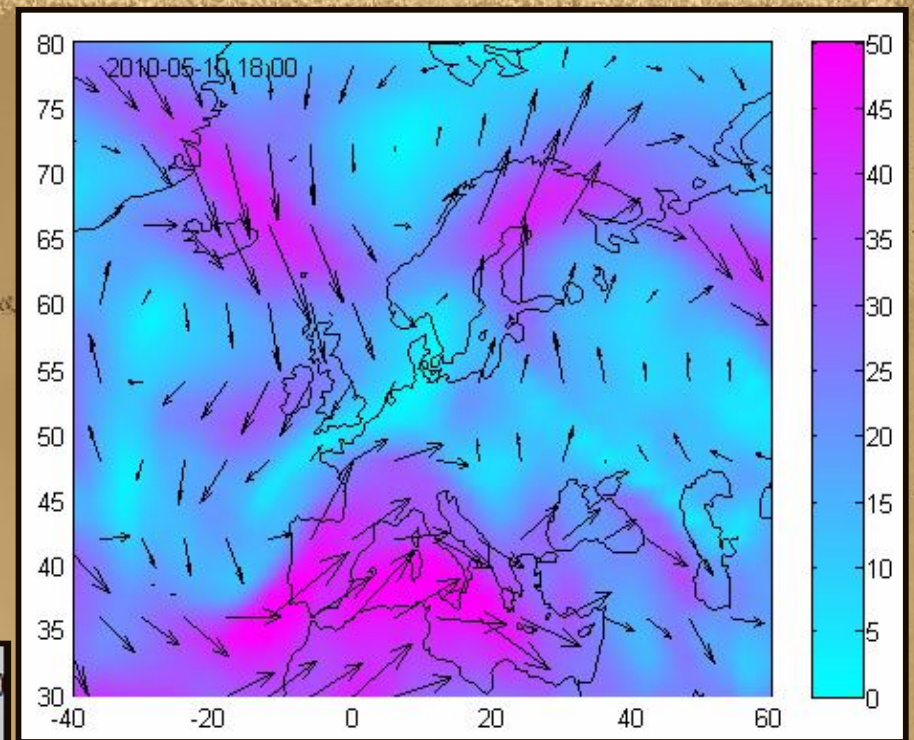
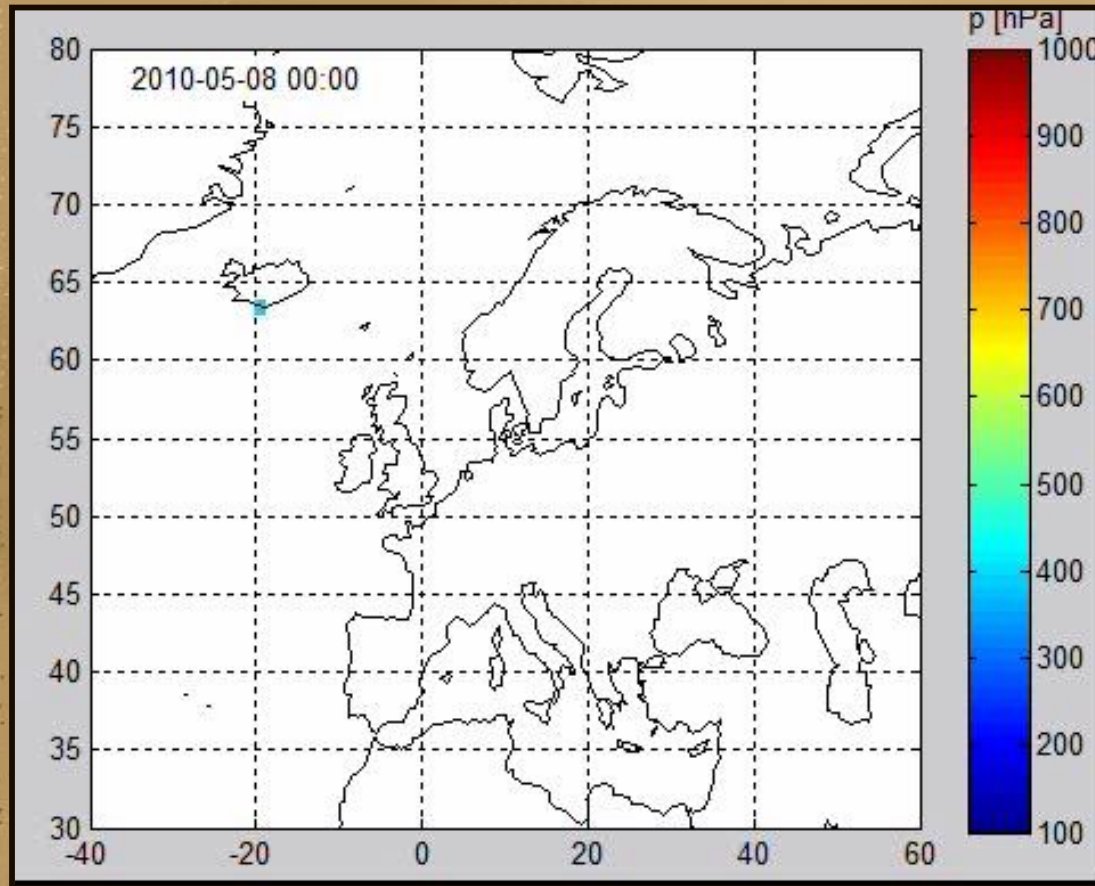
Esettanulmányok

T2

Eyjafjallajökull- szimuláció (2010. május 8–19.)

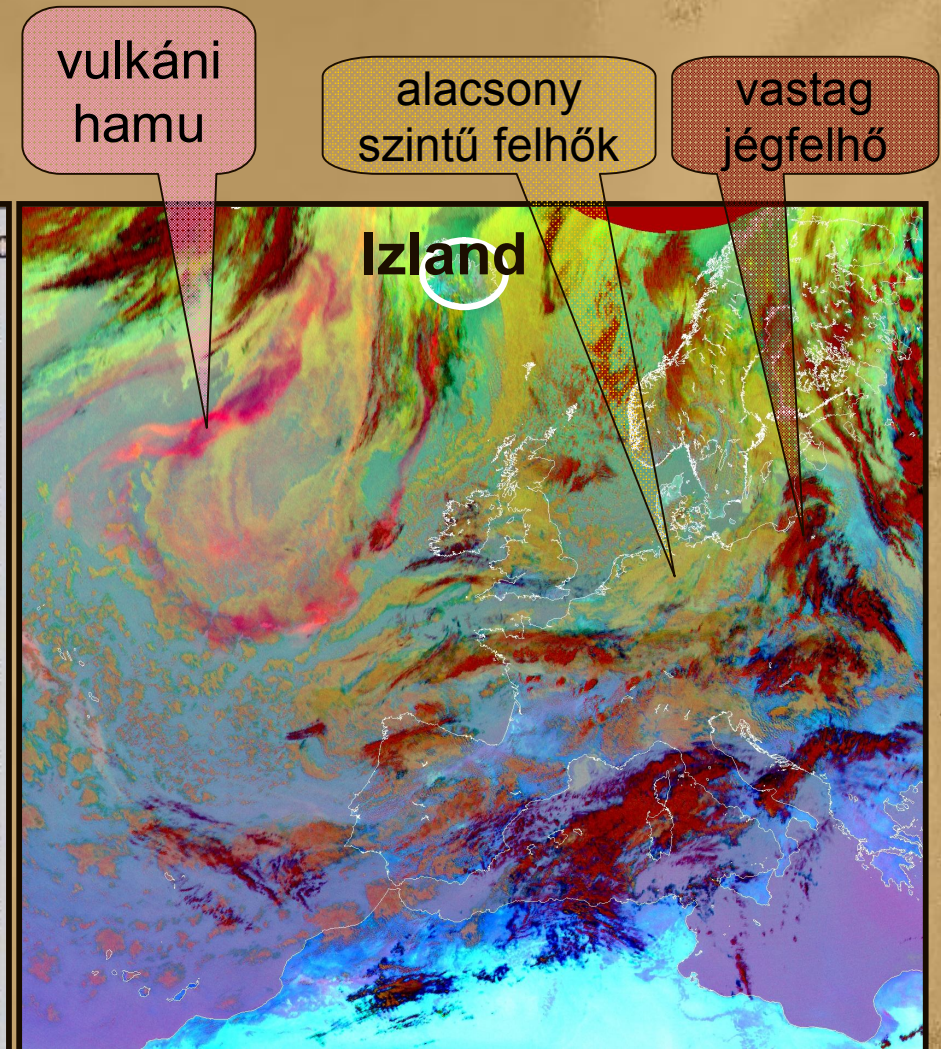
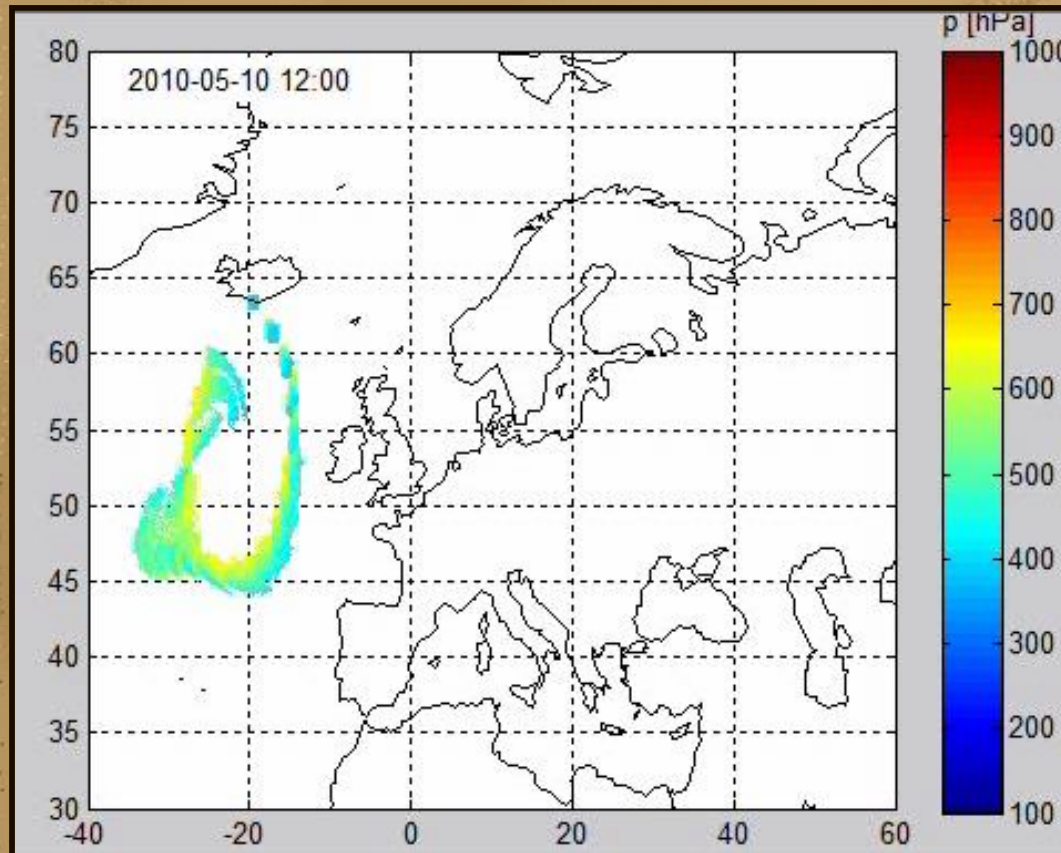
$r = 1 \mu\text{m}$, $\rho = 2000 \text{ kg/m}^3$

$n = 70 \cdot 1000 \text{ db}$

Eyjafjallajökull-szimuláció (2010. május 8–19.)

- összehasonlítás műholdas megfigyelésekkel

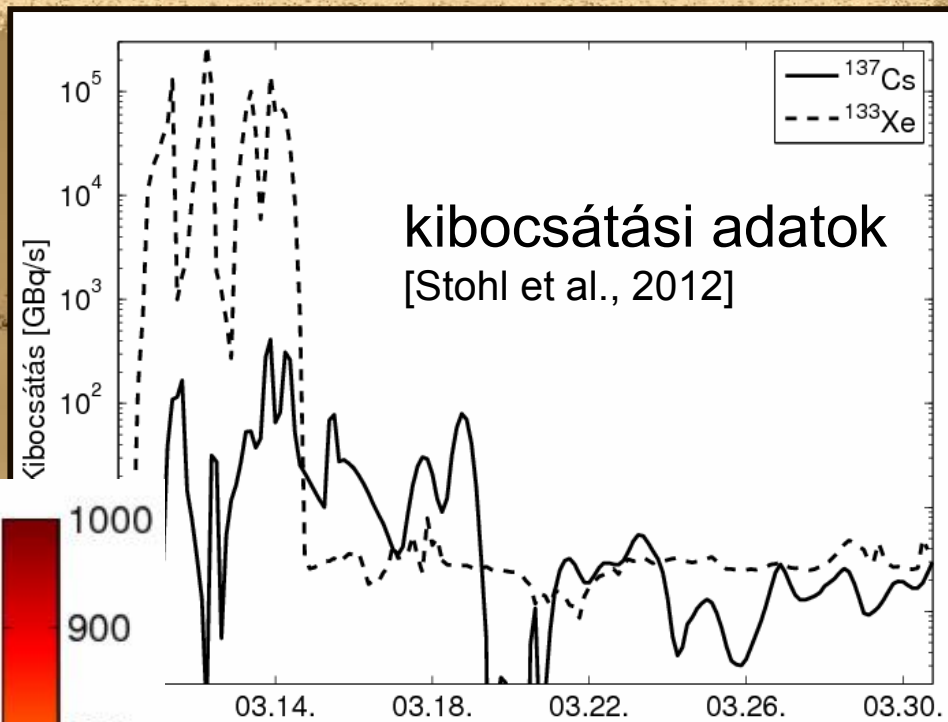
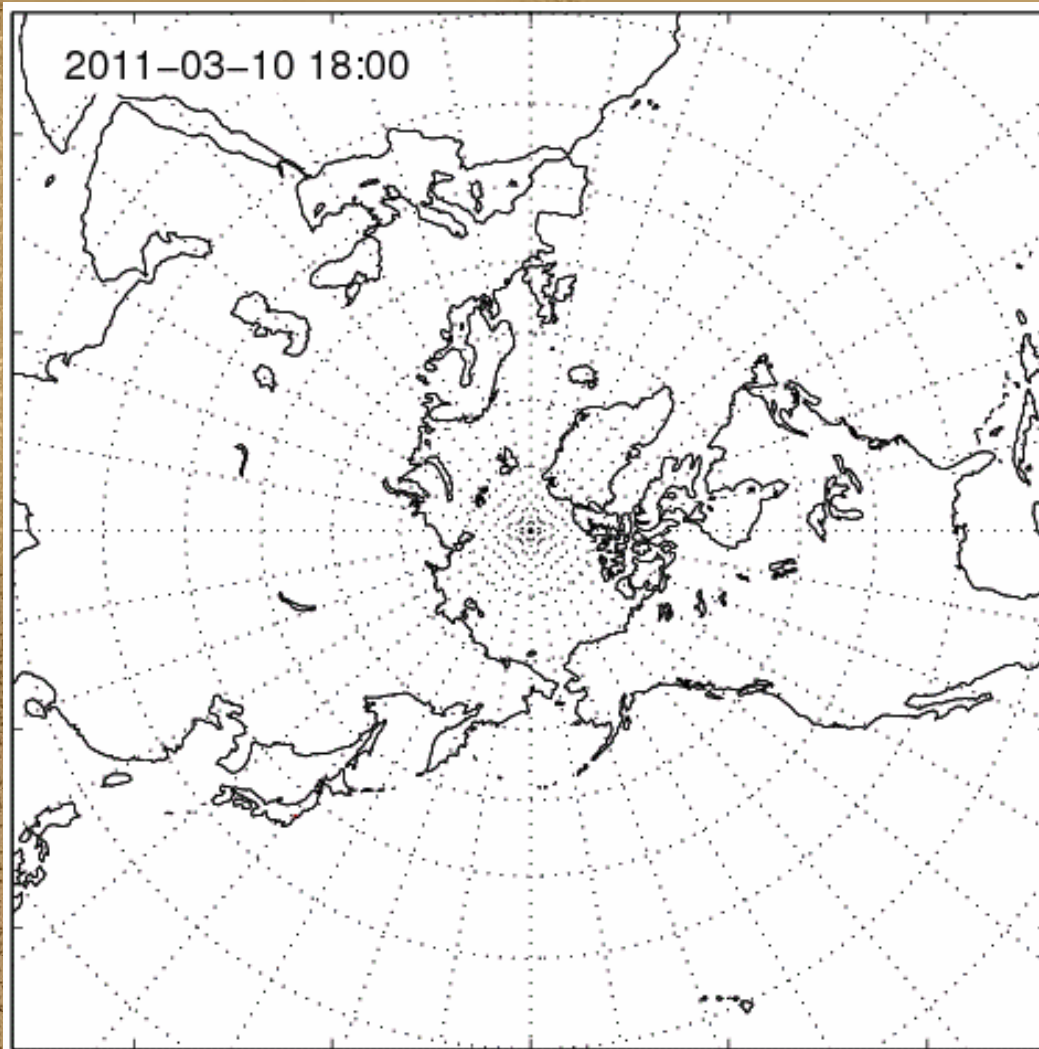

[http://www.eumetsat.int/Home/Main/Image_Gallery/Topical_Images/index.htm?l=en]

T2

Fukushima-szimuláció

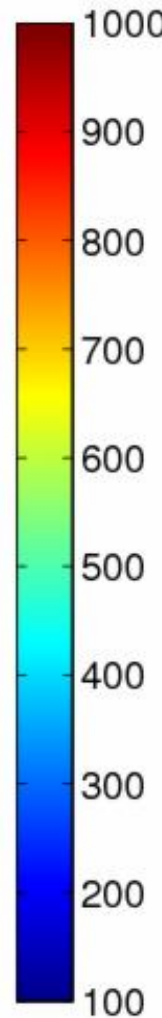
(2011. márc. 10–30.)

^{137}Cs izotóp ($\tau = 30$ év)

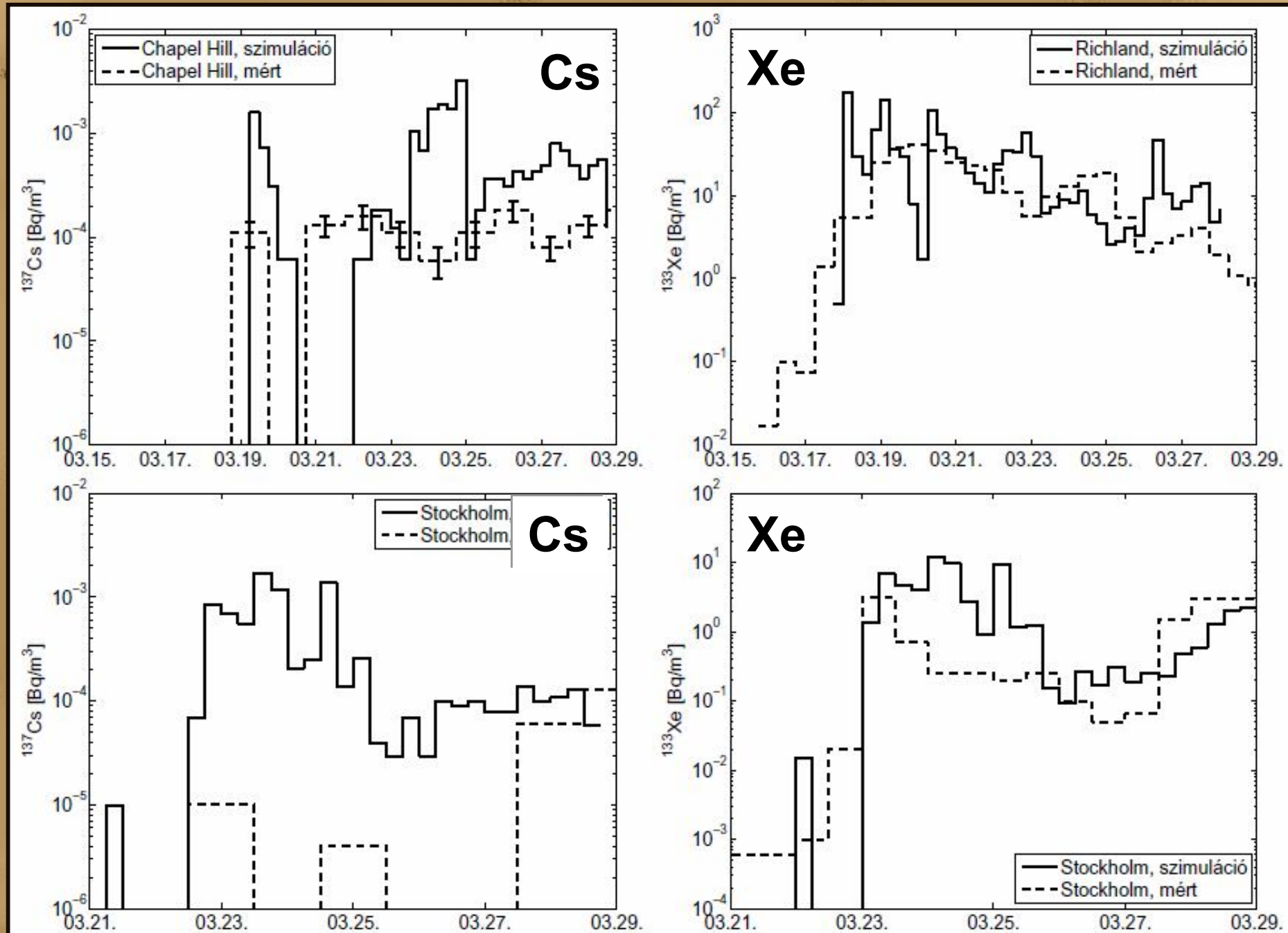
$r = 0,2 \mu\text{m}$, $\rho = 1900 \text{ kg/m}^3$

$n = 10^6$ db

Fukushima-szimuláció

Az eredmények összevetése
mérési adatokkal

A meteorológiai mezők bizonytalanságának hatása

Ensemble előrejelzések

- *meteorológiai adatok* (a terjedési modell bemenő adatai)
  - ← légköri hidro-termodinamikai egyenletrendszer numerikus mego.
    - kezdeti feltételek: mérések pontossága, adathiány, hibás adatok, ritka és nem egyenletes eloszlású mérési hálózat
    - meteorológiai modell által figyelembe vett folyamatok, fizikai parametrizációk
    - numerikus közelítések
  - *bizonytalanságok*

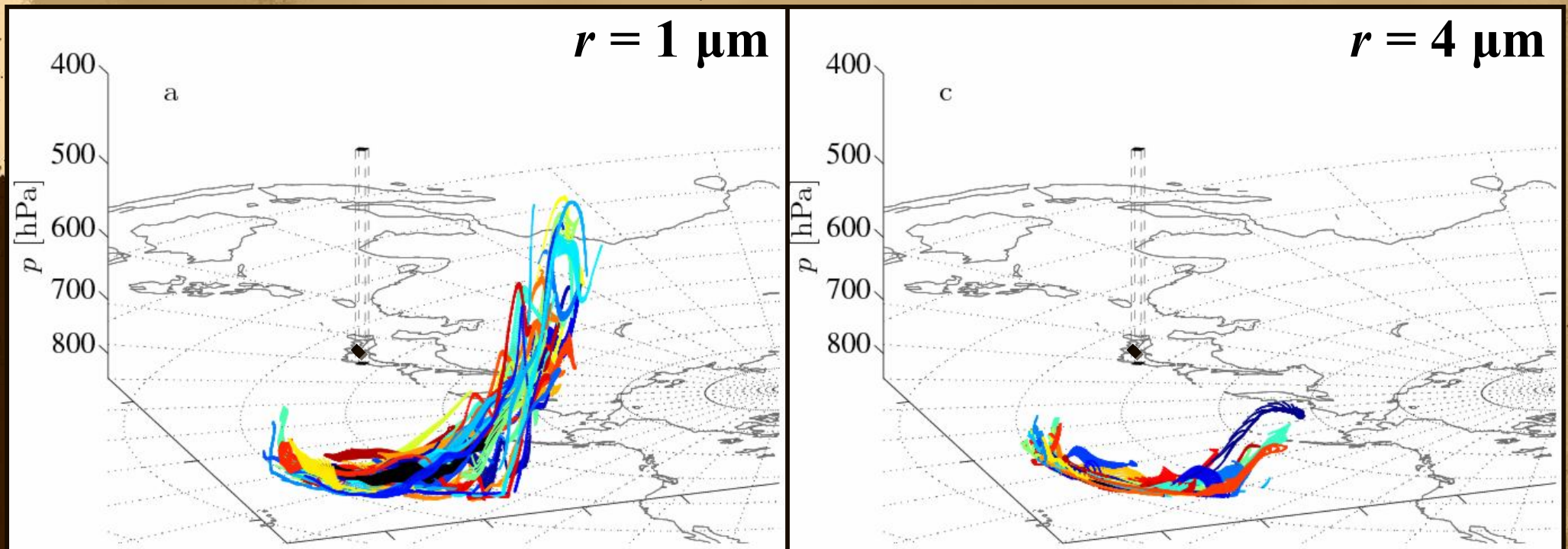

- kis perturbációk → *ensemble (sokasági, valószínűségi) előrejelzés*
  - ECMWF: 50 perturbált tag + 1 kontroll tag
  - nagyfelbontású (determinisztikus) előrejelzés felbontása 2x akkora, mint az ensemble tagoké

A meteorológiai bizonytalanság szerepe

fekete: nagyfelbontású
színes: ensemble tagok

- térbeli eloszlás 2,5 nap elteltével
- 2011. márc. 12. 0 UTC +2,5 nap szélmező
- kezdeti feltételek:
  - $n_0 = 300^2$ db, $\rho_p = 2000$ kg/m³, $r = 0-10$ μ m
aeroszol részecske
  - $1^\circ \times 1^\circ$ területen, $p_0 = 500$ hPa ($z \approx 5,5$ km)
  - Fukushima fölött: $\lambda = 141^\circ$, $\varphi = 37,5^\circ$
- **szimulációk:**
nincs turb. diff.
nincs csapadék

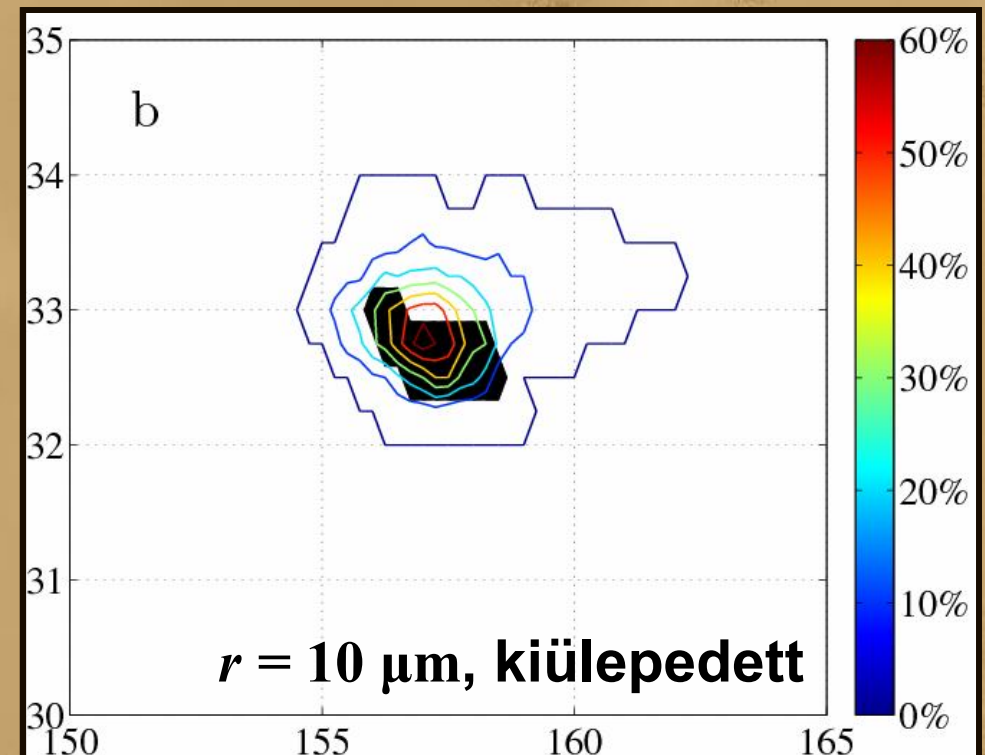
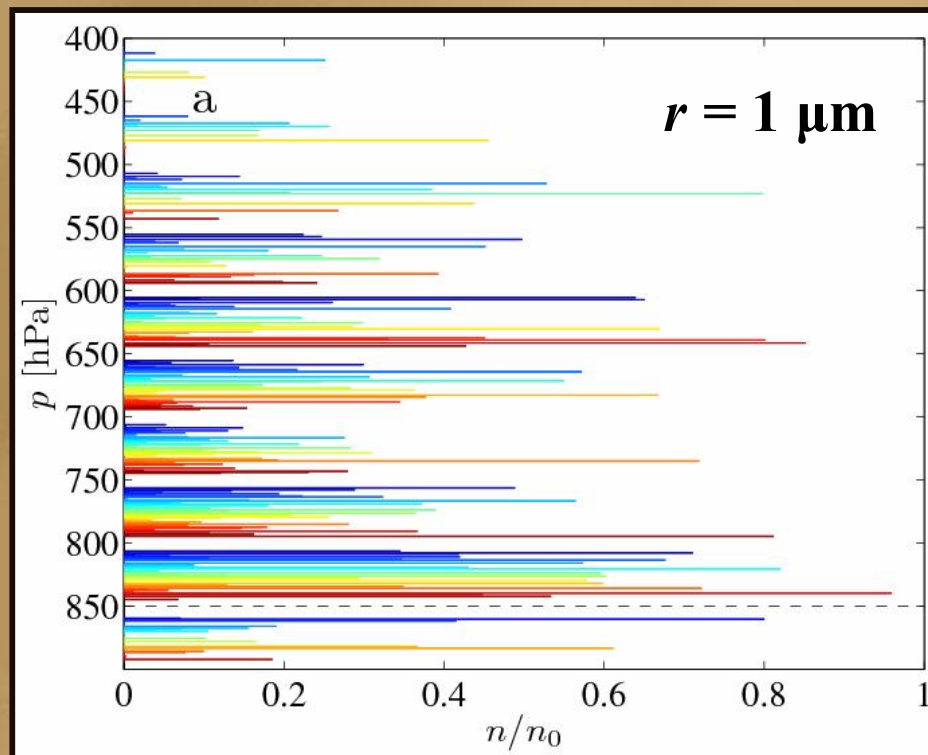

A meteorológiai bizonytalanság szerepe

fekete: nagyfelbontású
színes: ensemble tagok

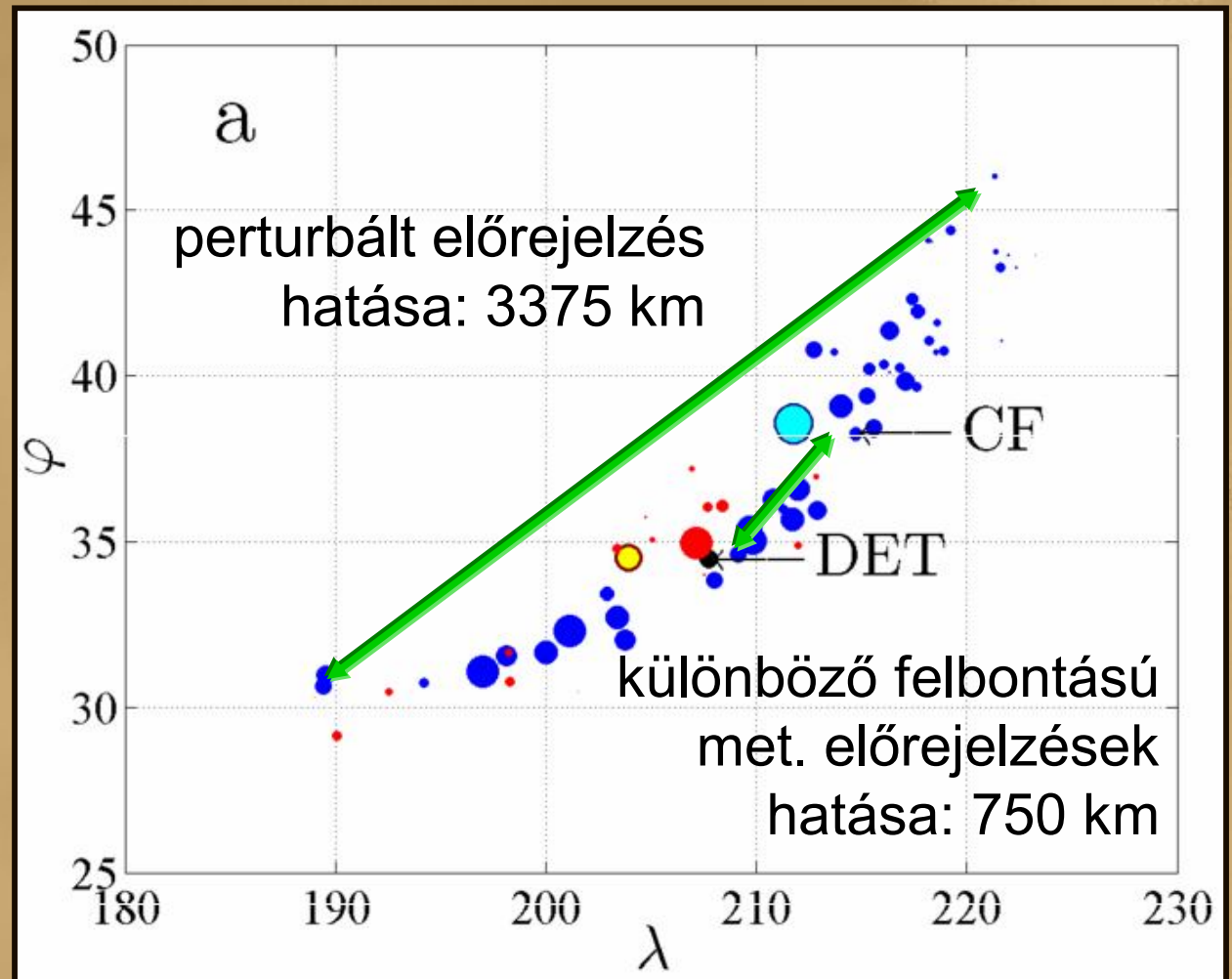
- az ensemble előrejelzés felhői között jelentős függőleges és vízszintes különbségek
- szennyeződésh felhők függőleges eloszlása:
- az ensemble előrejelzés felhői 5–10-szer akkora terület felett terülnek el, mint a nagyfelbontású előrejelzés felhője
- szennyeződésh felhők vízszintes eloszlása:

A meteorológiai bizonytalanság szerepe: statisztikai jellemzők

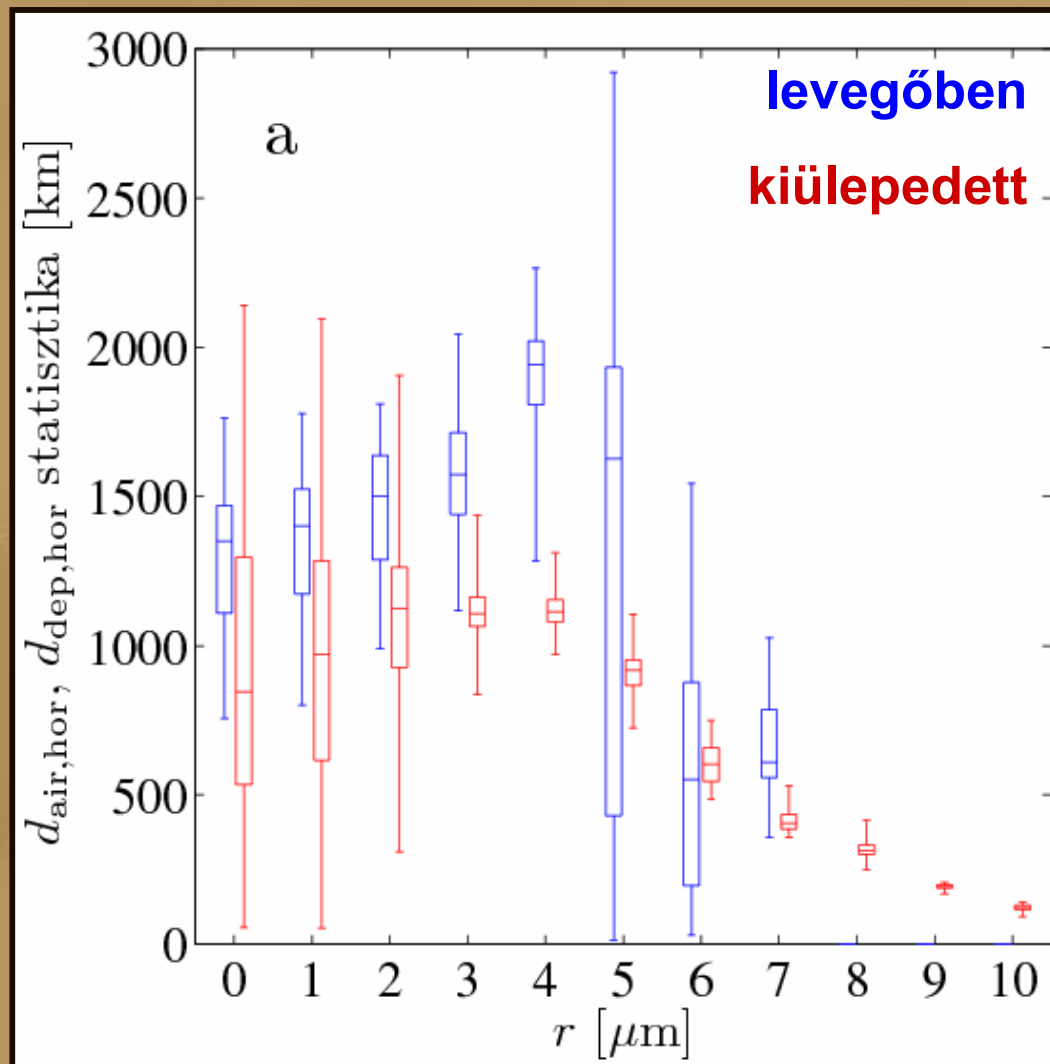
tömegközéppont, szórás

- az egyes ensemble felhők tömegközéppontja:
kék: levegőben
piros: kiülepedett
- a teljes ensemble előrejelzésre:
cián: levegőben
sárga: kiülepedett
- sugár: arányos (1/70) a részecskék tkp. körüli szórásával
35–960 km

$$r = 1 \mu\text{m}$$

A meteorológiai bizonytalanság szerepe: statisztikai jellemzők

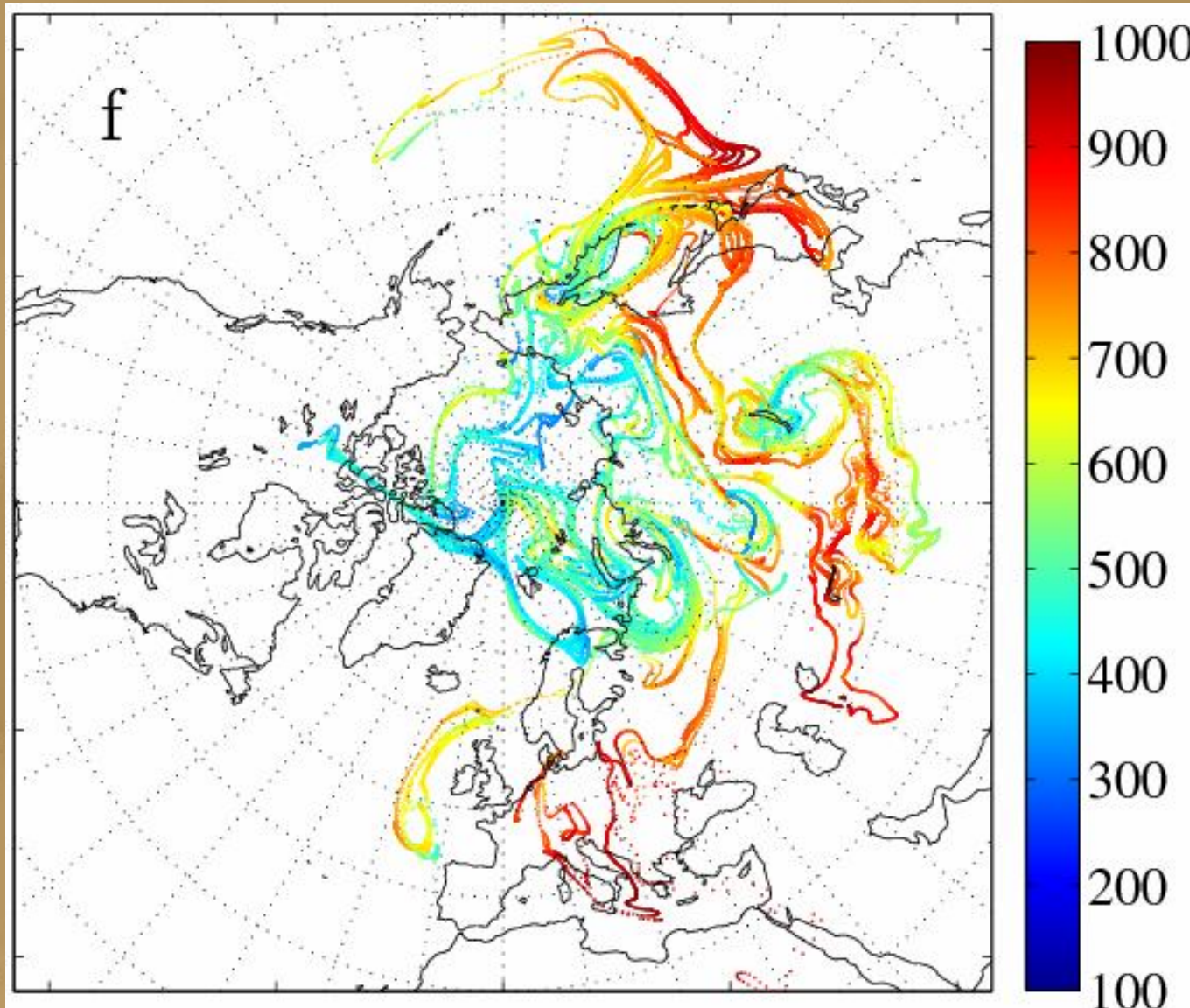
részecske-hasonmások átlagos négyzetes távolsága

- részecskék saját, a többi ensemble tagban lévő ≤ 50 hasonmásától vett átlagos négyzetes távolsága ($n = 90\,000$ részecskére)
- az eltérés annál nagyobb, minél kisebbek r
- ensemble tagok közötti lagrange-i változékonyság 2–3-szor $>$ met. előrejelzések változékonyságánál

A kaotikus sodródás jellemzői a légkörben

A szennyeződésfelhők nyúlása

Esettanulmány (0, 2, 4, 6, 8, 10 nap)

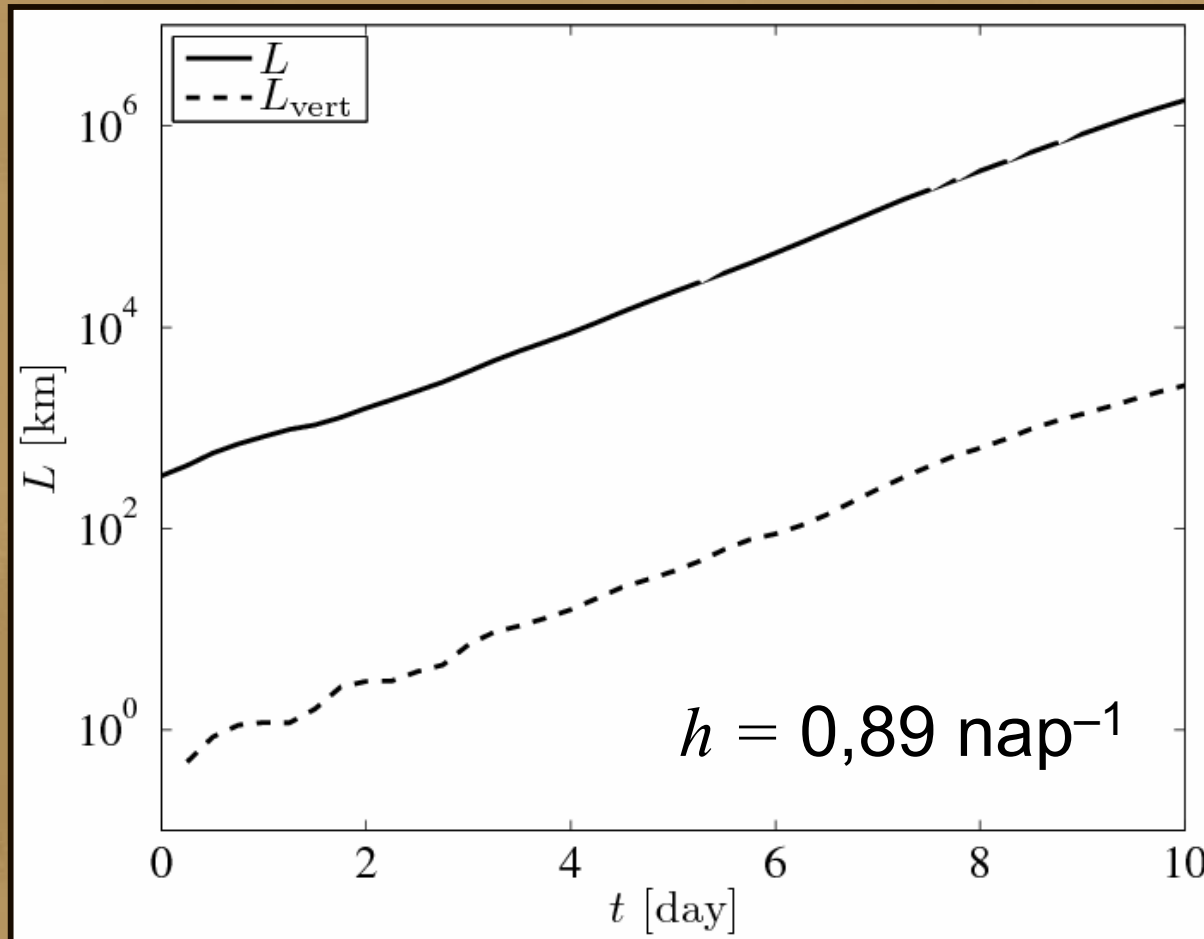
$L_0 = 3^\circ \approx 333$ km
meridionális vonal-
darab

$n_0 = 2 \cdot 10^5$ részecske
 $r = 0$ (gáz, kicsiny
részecskék)

szimulációk:

- nincs turb. diff.
- nincs csapadék

Topologikus entrópia (h)

- erősen nyúlik, összegyűrődik

- vonaldarab hossza:

$$L(t) \sim \exp(ht)$$

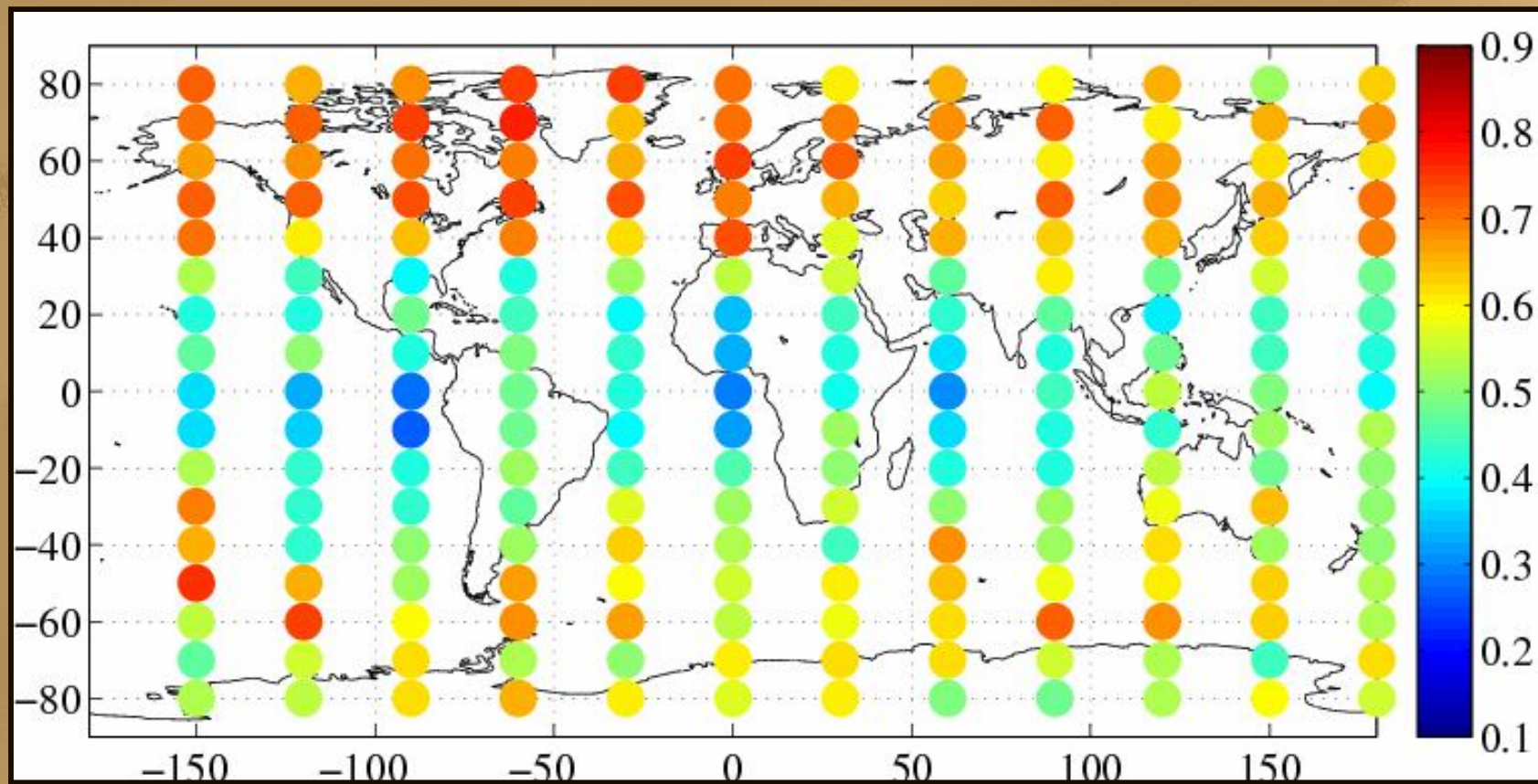
- h : topologikus entrópia

- a kaotikus viselkedés mérőszáma: a bonyolultság, szabálytalanság mértéke

- óceánban [Thiffeault, 2010]

Topologikus entrópia (h)

Földrajzi és évszakos eloszlás

DECEMBER-FEBRUÁR

h [nap⁻¹] átlag

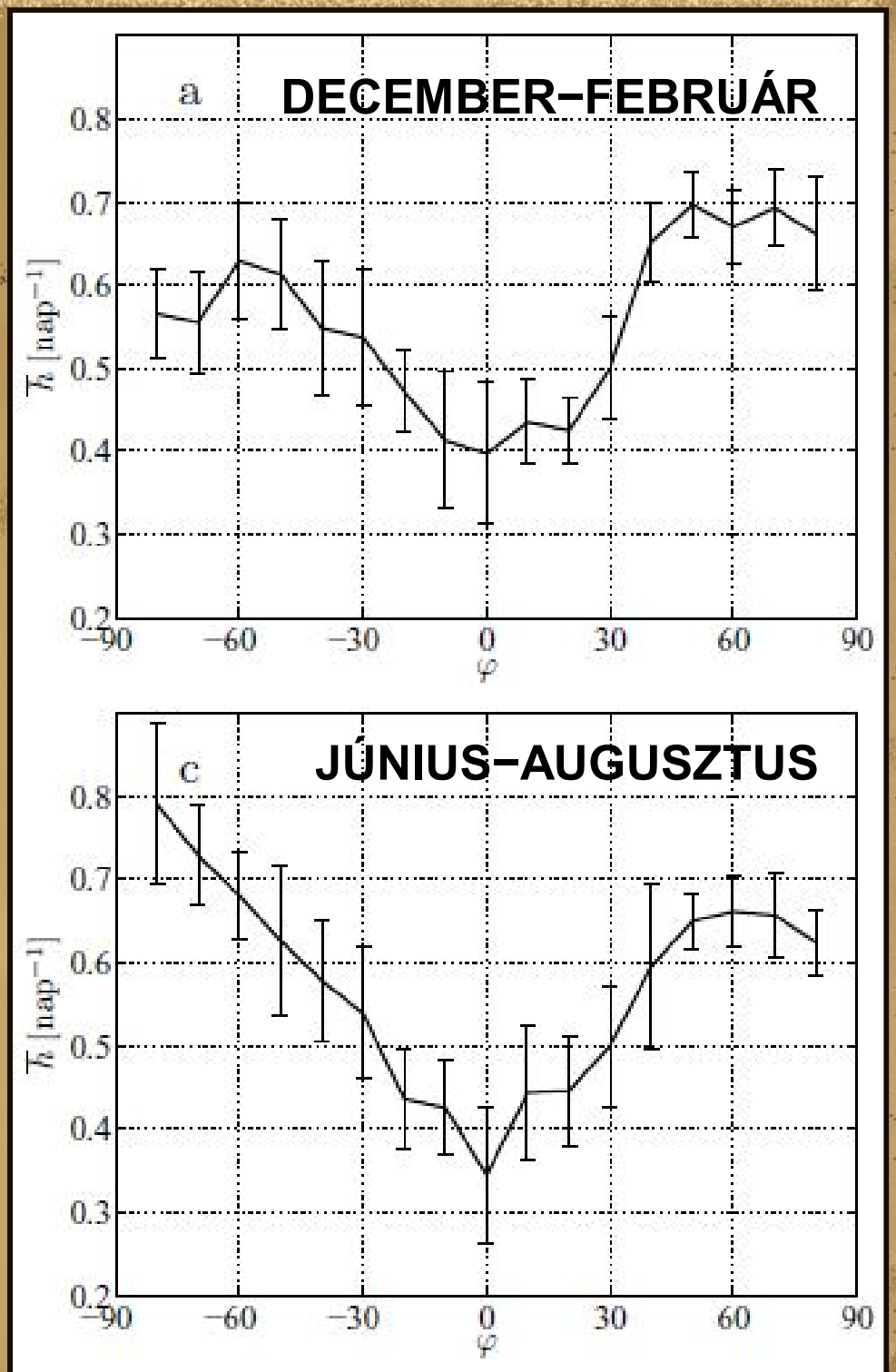
$p = 500$ hPa, $r = 0$ μ m, $L_0 = 3^\circ$

T5

Topologikus entrópia (h)

Földrajzi és évszakos eloszlás

- *Legnagyobb* ($0,6\text{--}0,9 \text{ nap}^{-1}$)
közepes szélességeken (főként télen)
↑
ciklonok erős keverési és nyírási hatása
a részecskékre
- *Legkisebb* ($0,2\text{--}0,5 \text{ nap}^{-1}$)
trópusok
- $t = 10 \text{ nap}$
 $h = 0,65 \text{ nap}^{-1} \rightarrow 670 L_0$
 $\Delta h = 0,7 \text{ nap}^{-1} \rightarrow 1100 L_{\max}/L_{\min}$

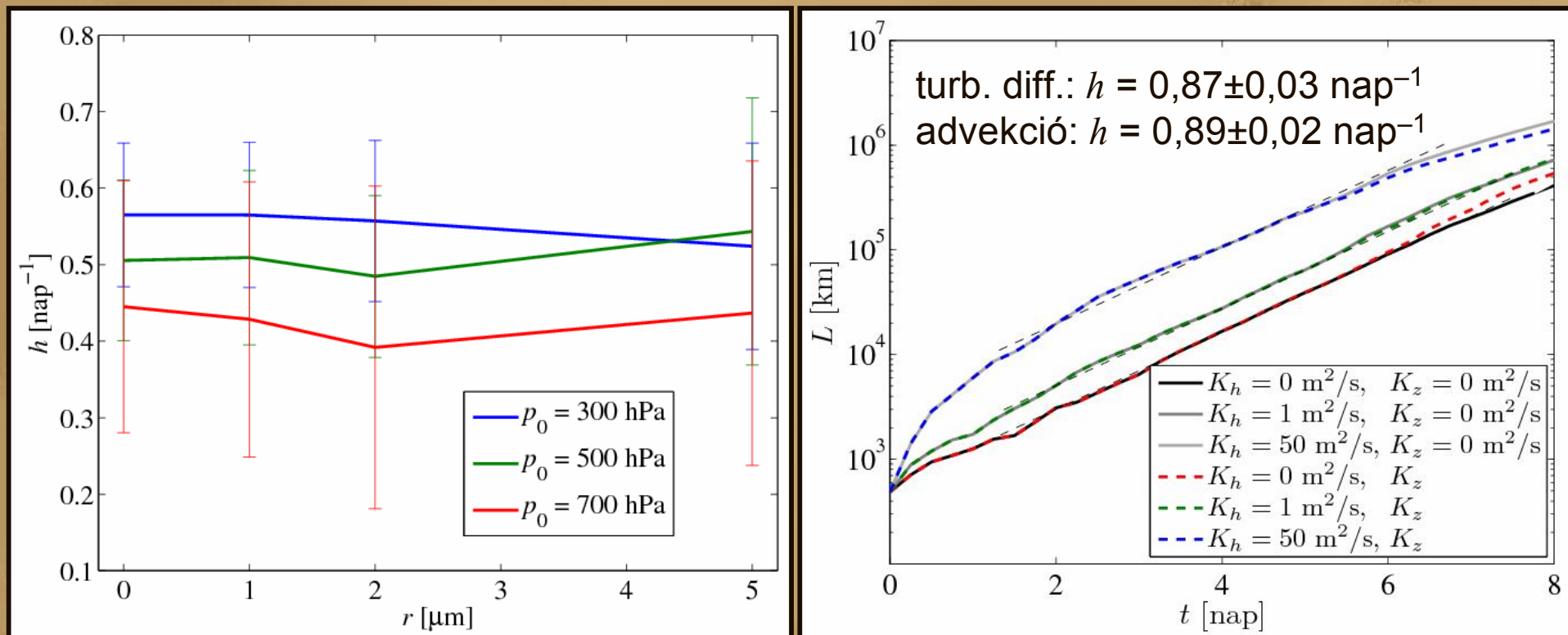

Topologikus entrópia

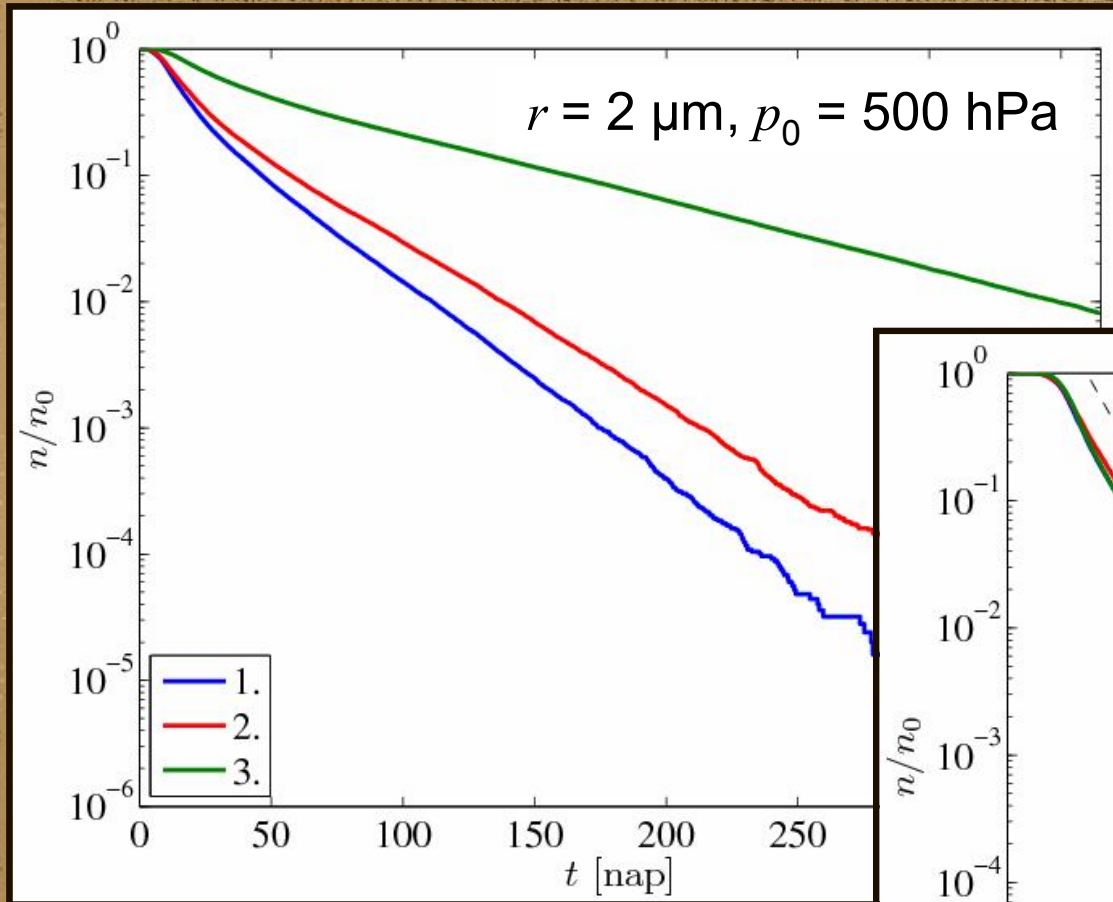
h függése r -től, p_0 -tól, a turbulens diffúzió szerepe

- átlagos h az r -től nem függ jelentősen, p_0 -tól kis mértékben függ
- vulkáni hamu terjedésének, szerkezetének jellemzésére
- turbulens diffúzió figyelembevétele nem befolyásolja jelentősen a h értékét

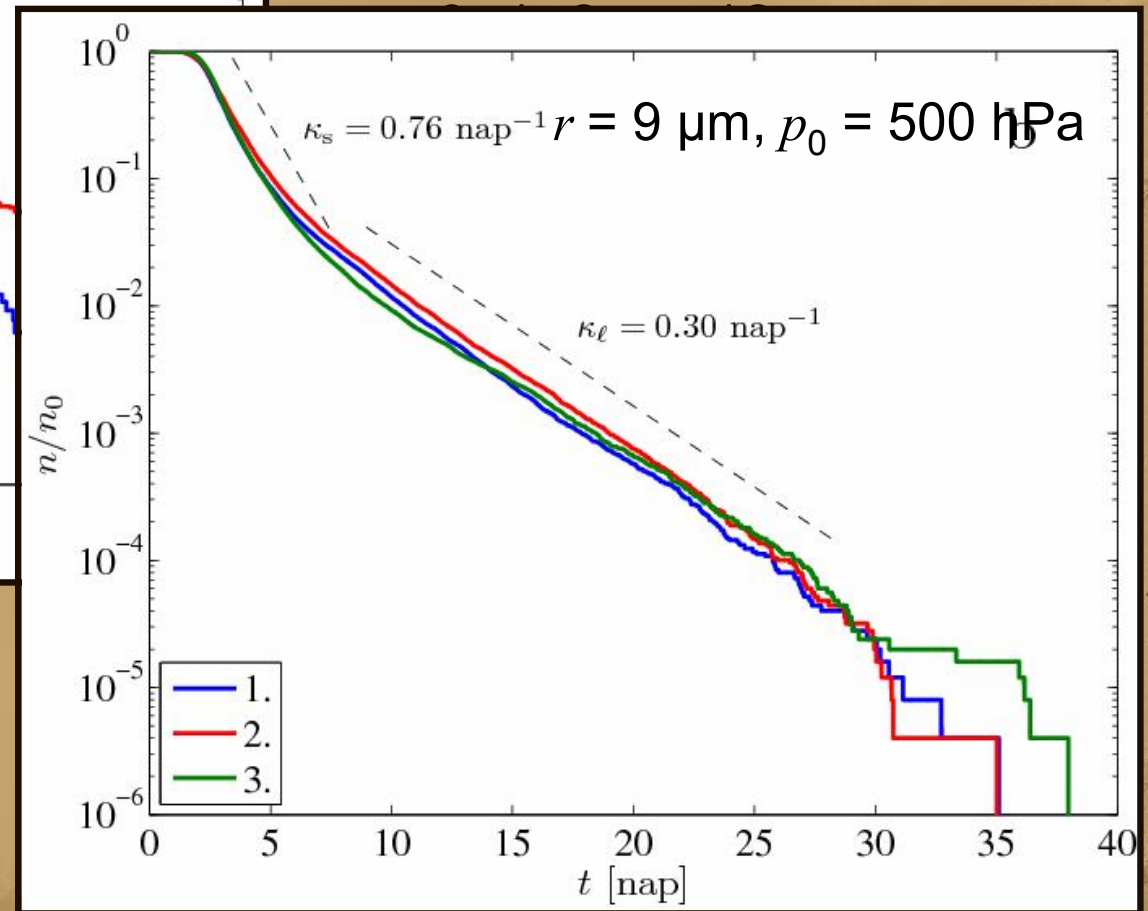

A részecskék kiülepedésnek üteme

Szökési ráta (κ)

- $n_0 = 2,5 \cdot 10^5$ részecske
- egyenletes elosztva adott p_0 szinten a légkörben
- $p_0 = 500, 700, 850, 900 \text{ hPa}$

$$\frac{n(t)}{n_0} \sim \exp(-\kappa_s t), \exp(-\kappa_l t)$$

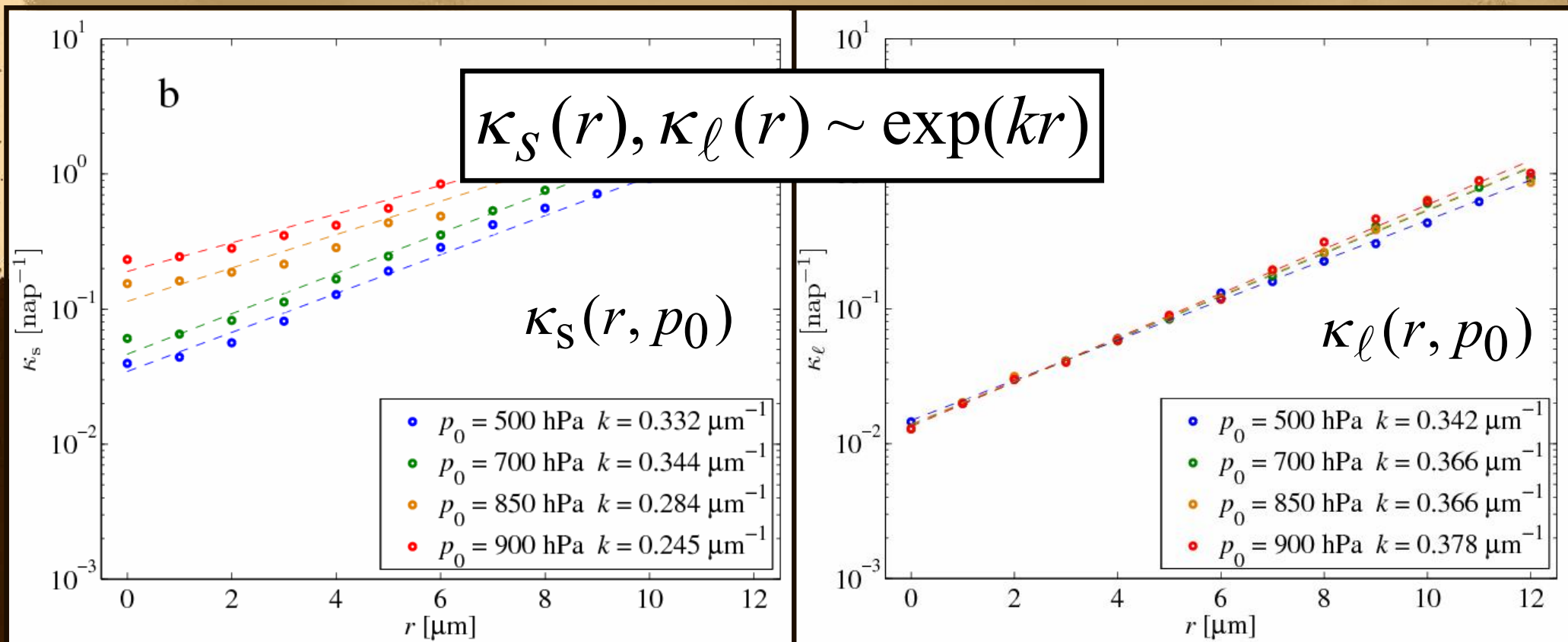
Szökési ráta (κ)

κ függése r -től és p_0 -tól

κ_S : rövidtávú szökési ráta
a részecskék többségét jellemzi

$$\frac{n(t)}{n_0} \sim \exp(-\kappa_S t), \exp(-\kappa_\ell t)$$

κ_ℓ : hosszútávú szökési ráta
a sokáig légkörben maradó
részecskéket jellemzi $\rightarrow$ jól
elkeveredtek már

Szökési ráta (κ)

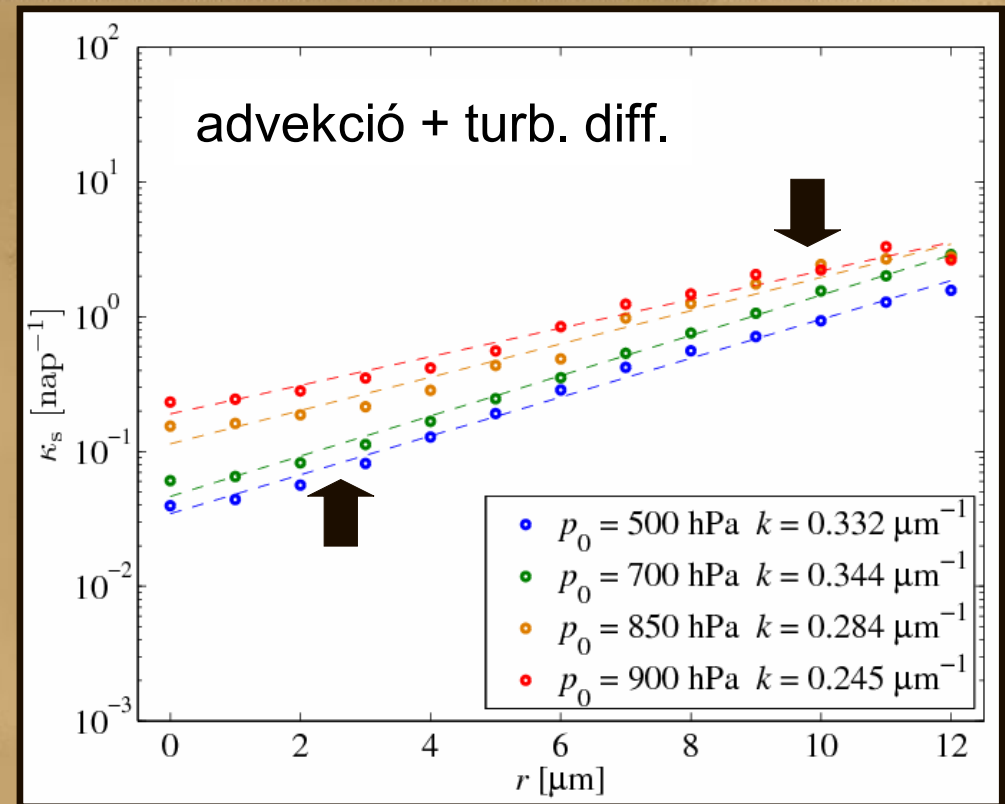
κ függése r -től

- *legnagyobb:*
ha se csap., se turb. diff.
- *legkisebb:*
ha van csap., turb. diff.
- **csapadék** $\rightarrow \kappa(r)$ nő minden r -re
- **turbulens diffúzió:**
 $r < 5 \mu\text{m} \rightarrow \kappa(r)$ nő
 $r \approx 5\text{--}10 \mu\text{m} \rightarrow \kappa(r)$ csökken

$\partial K_z / \partial z$ (turbulens advekció)
előjele és nagysága

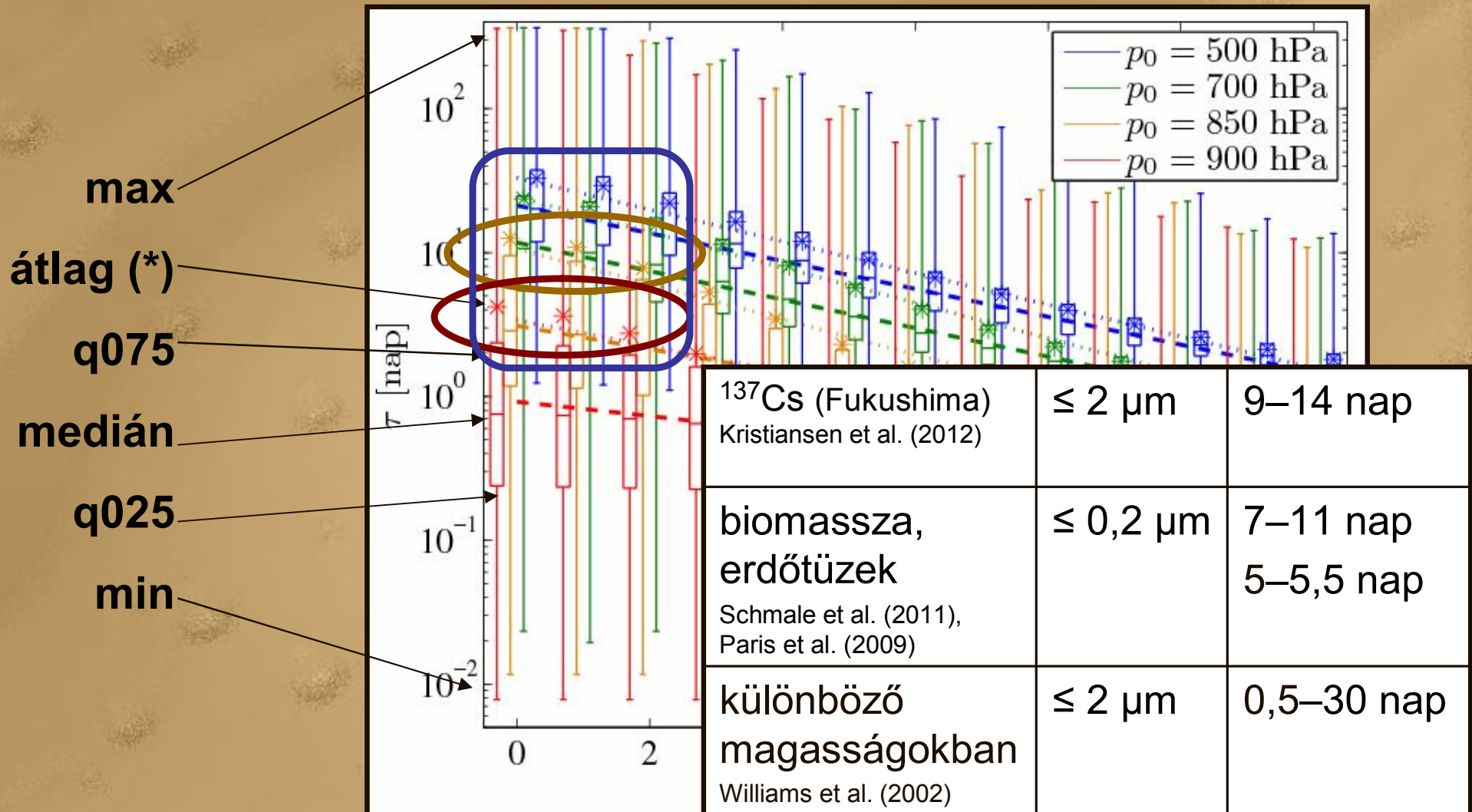
$$\frac{n(t)}{n_0} \sim \exp(-\kappa_S t), \exp(-\kappa_\ell t)$$

$$\kappa_S(r), \kappa_\ell(r) \sim \exp(kr)$$

Tartózkodási idő (τ) a káosz átlagos élettartama

τ a magassággal nő
 $\tau \sim \exp(-kr)$ és $\tau \approx 1/\kappa_s$

Összefoglalás

1. a RePLaT lagrange-i terjedési modell kidolgozása
a RePLaT egyedi részecskék mozgását határozza meg →
alkalmas a sodródás dinamikai rendszerek szemléletében, a
kaotikus viselkedés szempontjából való tanulmányozására is
2. a modell tesztelése az Eyjafjallajökull vulkán és a fukushimai
baleset esetén
  - *Haszpra, T., Tél, T. (2011): Volcanic ash in the free atmosphere: A dynamical systems approach. Journal of Physics: Conference Series, 333, 012008.*
  - *Haszpra T. (2013): Világjáró részecskék a légkörben – Az Eyjafjallajökull vulkán kitörésének és a fukushimai balesetnek a tanulságai. Természet Világa, 144, Káosz, környezet, komplexitás különszám, 67–72.*

Összefoglalás

3. a felhasznált meteorológiai mezőkben rejlő bizonytalanságok hatása a terjedési számításra (ensemble előrejelzés)

- Haszpra, T., Lagzi, I., Tél, T. (2013): Dispersion of aerosol particles in the free atmosphere using ensemble forecasts. *Nonlinear Processes in Geophysics*, **20**, 5, 759–770.

4–5. a szennyeződéshők nyúlását jellemző **topologikus entrópia**

- Haszpra, T., Tél, T. (2013): Topological entropy: a Lagrangian measure of the state of the free atmosphere. *Journal of the Atmospheric Sciences*, **70**, 12, 4030–4040.

6–7. a részecskék kiülepedésének ütemét leíró **szökési ráta**

- Haszpra, T., Tél, T. (2013): Escape rate: a Lagrangian measure of particle deposition from the atmosphere. *Nonlinear Processes in Geophysics*, **20**, 5, 867–881.

A satellite image of the Iberian Peninsula, showing the landmass in shades of green and brown against the dark blue of the surrounding ocean. A small red dot is visible on the southwestern coast of the peninsula. The text 'Köszönöm a figyelmet!' is overlaid in the bottom left corner.

**Köszönöm
a figyelmet!**